

Лобик Л.,

*доктор наук в галузі управління освітою,
доцент кафедри фундаментальної і гуманітарної підготовки,
Прикарпатського інституту ім. М.Грушевського МАУП,*

Повторева С.,

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»*

ІРРАЦІОНАЛЬНІ ТА ПОЗАРАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ

Анотація. Автори доводять, що не тільки раціональний, але також ірраціональний та позараціональний аспекти освітнього процесу в їх взаємодії і протистоянні на різних етапах розвитку українського суспільства були і є структуротвірними факторами системи освіти в Україні. Акцентується вплив методологічних засад європейської філософії освіти на формування українського освітнього простору.

Ключові слова: ірраціональне, парадигма, позараціональне, раціональне, освітній процес, синергетика, система освіти.

Філософське осмислення проблем освіти для суверенної України набуває особливої актуальності, адже від рівня обізнаності громадян у галузі сучасної науки та технології, від їх свідомого та цілеспрямованого включення до процесу творення нового суспільства значною мірою залежить наше майбутнє як держави і нації.

В сучасній системі освіти в Україні спостерігається ряд кризових явищ на всіх рівнях навчання і виховання. Продовжується і загострюється відчуження офіційно діючої уніфікованої освітньої системи від індивідуальних інтересів більшості людей, їх потреб і переживань. З іншого боку, в Україні, як і в усьому світі, зростає вплив глобальних проблем сучасності, в тому числі і на освітньо-виховну сферу, що в цій ситуації все більше демонструє нездатність сформулювати світогляд, який зробив би можливим ефективне вирішення цих проблем. Перед філософією постало завдання формування методології, яка дозволила би розв'язувати суперечності, що виникли в наш час у педагогічній діяльності. У сучасній філософії і методології науки вже окреслені методологічні засади нового стилю навчання і виховання, які спираються на традиційні раціоналістичні традиції, але й з урахуванням ірраціональних та позараціональних аспектів навчального процесу.

Дана проблема деякою мірою розглядалася у працях вітчизняних [1; 6; 7; 8; 10; 13; 20 та ін.]

та зарубіжних [2; 3; 15 та ін.] дослідників, однак не акцентувалося, що процес формування нової парадигми освіти в Україні здійснюється на підставі поєднання раціональних, ірраціональних та надраціональних (заснованих на віросповіданні) аспектів пізнання і діяльності. Виходячи з цього, автори статті ставлять за *мету* розглянути основні моменти перебігу формування освітнього дискурсу України, пов'язані із осмисленням ролі ірраціональних та поза раціональних чинників у взаємозв'язку з традиційними раціоналістичними освітніми тенденціями.

Ірраціональні зразки освіти найбільш систематично почали практикуватися в епоху Середньовіччя. Поширення християнства в Європі було найбільш визначним, структуротвірним фактором організації освіти у європейських країнах, в тому числі в Україні, яка зазнавала суттєвих західно-європейських впливів. З часів Середньовіччя у європейському світогляді постали два протилежні погляди на співвідношення віри і розуму, відомі як теологічний ірраціоналізм і теологічний раціоналізм [13, с.182]. Релігія і релігійне світосприйняття починають в цю епоху усвідомлюватися як знання. В церковних і монастирських школах навчали писати, читати, рахувати, співати церковні гімни. Ідеологом середньовічної парадигми освіти був видатний діяч «Каролінгського відродження», радник короля - англосаксонський вчений Фланк Альбін Алкуїн (біля 732-804). Він написав ряд богословських трактатів, підручників з філософії і математики. На його думку, знання, що містяться в душі людини, можуть бути актуалізовані лише через системне вивчення різних наук. Світське і релігійне не протиставлялися у цій системі, твори античних авторів вивчалися поряд з дисциплінами християнського циклу.

Питання про співвідношення віри і розуму було головним у визначенні напрямів і форм освіти протягом всього Середньовіччя. Одні мислителі цього періоду, зокрема П. Абеляр, вважали, що слід осмислено вірувати, інші (Авероес)

визнавали чинним лише розум, оскільки, на їх думку, створивши світ, Бог більше не втручається у земне життя. Значною популярністю користувалася також позиція щодо освіти, найбільш виразно представлена Роджером Беконом, який надавав великої ваги поступу наук, передбачав стрімкий розвиток природничого знання і техніки, тому скептично ставився до деяких християнських догматів про співвідношення розуму і віри у ділянці освіти. Р.Бекон «вчив, що у якийсь день промисел Господній звернеться до механізмів, вони ж є знаряддями священної магії» [17, с.22]. Здобувати знання, щоб зробити різноманітні механізми, що збільшать силу людини, відгадувати промисли Божі за Р. Беконом не є святотатством, навпаки, відповідає волі Бога, який передбачив безмежну кількість відгадок [17, с.23] і благословив людину, наділену розумом та інтуїцією, для їх розв'язання.

В даній статті ми сконцентруємося на ірраціональних аспектах освітнянського процесу, які були необхідно присутні на різних етапах розвитку європейської культури, в тому числі в Україні, хоч в кожен епоху їх роль була неоднаковою. У Середньовіччі найбільш різнобічно позиція теологічного ірраціоналізму, зокрема в освіті, представлена постаттю Августина Блаженного. Вельми цікавими у ділянці філософії освіти є його твори «Сповідь», «Про учителя», «Про християнську науку», «Про порядок». До ірраціональних аспектів освітнього процесу належить розробка в роботах Августина питань врахування дитячої психології у вихованні і навчанні, дидактичних чинників навчального процесу, пізнання людиною свого внутрішнього світу, власної душі (інтроспекція). В пізній період діяльності мислитель надає значної переваги у пізнанні біблійним чинникам і емоційному осягненню релігійних істин, ніж філософському, розумовому шляху до істини, що характерне було для раннього етапу його творчості. Джерелом пізнання і гарантією його достовірності за Августином є Бог, тому найвищою наукою виступає богослов'я. Головні, найбільш важливі знання здобувається через віру, віра передує знанню, віра є єдиним джерелом знання «там, де не можна застосувати жодних доказів» [16, с.132].

Августин вважав, що знання не мають бути остаточною метою навчання, вони повинні служити моральному вдосконаленню людини. Вивчаючи Святе Письмо, слід засвоювати перш за все зміст прочитаного, щоб біблійні настанови освітлювали людську душу і зміцнювали віру. Він надавав неабиякого значення викладанню риторики, набуттю навичок ведення дискусії, але вважав в цій справі більш корисним читання (переважно Біблії), ніж засвоєння формальних риторичних правил і

фігур. Загалом, як відзначає у своїй монографії В. Скотний, «середньовічної схоластики, заснованої на приматі віри над розумом» [13, с.186].

В Україні продовжувачем середньовічної традиції у ставленні до пізнання загалом, освіти і навчання зокрема став Григорій Сковорода. В його творчості знаходимо певне акцентування на ірраціональних моментах пізнавального процесу. Августиніанські мотиви виявляються у тому, що український мислитель основними чинниками істинного пізнання вважає внутрішні (серце, душа), радить пізнавати себе (інтроспекція), вважає джерелом істини Бога і надає великого значення вірі, вивченню і сердечному осягненню Біблії. Віра, на думку Г.Сковороди, це «закрытое всем советом блаженство, будто издали в зрительную просматривает трубку», вона потрібна для того, щоб людина могла зрозуміти ціну настанов Божих, змогла би Його «вдруг принять и любить» [11, с.152].

Головними рекомендаціями Г.Сковороди щодо вибору гідного життєвого шляху і досягнення особистого щастя є самопізнання і богопізнання, які по суті ідентичні. Адже людина, що керується принципом «пізнай себе», приходить до Бога. Розвиваючи ці ідеї, мислитель вперше в українській освіті наголосив на тому, що основою правильного, відповідного природі («великій вчительці») шляху розвитку особистості, який веде до щасливого життя, повинні бути схильності, здібності та обдарування людини.

Щастя у житті, за Сковородою, щільно пов'язане із спорідненою діяльністю («сродною працею»). Якщо людина займається такою працею, спосіб її життя набуває більшої гармонійності. Вона усвідомлює свою значущість, внутрішньо впевнена в тому, що виповнює Божий намір щодо неї, сміливо дивиться у майбутнє. Вона відчуває свою єдність з іншими і прагне зробити якомога більше добра для інших людей і світу загалом.

Люди, що пізнали себе, тобто свої природні здібності, даровані кожній людині Богом, здатні розбудувати щасливе життя цілого суспільства. В цьому суспільстві головною метою освіти має бути розвиток і зміцнення творчих духовних сил людини. Освіта повинна бути, як вважав Г.Сковорода, доступною для всіх, а її методи сприяти самопізнанню та моральному вдосконаленню.

Через людей, діяльність яких є «Гродною», а отже щасливих, суспільне життя очищується від усіх тих вад, про які писав філософ у багатьох своїх творах, зокрема у Пісні 10-й «Саду божественних пісень», що починається рядком «Всякому городу нрав и права...» Життя міста, про яке тут йдеться, постає як скупчення лихих дій, нечистих потягів і страждань, міста, в якому

«всякому голову мучит свій дур». Серед персонажів цієї пісні є і представник освітньої галузі, який перебуває не в кращому стані («с диспут студенту трещит голова»). Особистість, незгідна зі звичаями такого аморального міста, перебуває у постійному неспокої, боячись втратити моральні чесноти (чисту совість) та й сам розум. «А мне одна только в свете дума, как бы умерти мне не без ума» [12, с.67], — писав Г.Сковорода. Навпаки в ідеальному (моральному) місті, образ якого є традиційним для європейської соціально-етичної думки, починаючи від Арістотеля, навчання і виховання, будь-яка діяльність людини, побудована на засадах сродності, веде до гармонії особистого і громадського, отже до щастя.

Вчення про щастя людини і людства загалом є одним з найбільш значущих і актуальних сьогодні серед усіх інших у творчості Г.Сковороди, адже наш світ демонструє такі масштаби лиха, аморалізму і нещастя, яких ще не було ніколи. Щастя філософ пов'язує із внутрішнім самовідчуттям людини, якщо її душа (невидима натура) набуває гармонії, якщо в серці людини перебуває Бог. Мислитель зазначає: «Не там щастіє, а для сердца твоего едино есть на потребу, и тамо Бог и щастіє, не далече оно. Близ есть. В сердце и в душе твой» [11, с.145].

Конкретизуючи принципи освіти, без яких неможливо досягти суспільної гармонії і щастя, Г.Сковорода обґрунтовує необхідність поєднання у навчанні і вихованні віри і розуму, науки та етики, теорії і безпосереднього життєвого досвіду. При цьому він наголошує на важливості позарозумних, ірраціональних моментів освітнього процесу, вважає, що навчаючи, слід, головним чином, спиратися на індивідуальні особливості тих, хто навчається. Сковорода був тієї думки, що природні обдарування найкраще розвиваються тоді, коли людина виявляє творчість, ініціативу, самостійність у навчанні, коли вона охоплена бажанням знати і бути кращою. Мислитель говорив про ланцюг між знаннями і потребою в них, який має бути створено у процесі навчання: чим ґрунтовнішою є освіта, тим сильнішим є прагнення (воля) до більш глибокої і досконалої освіченості і самовиховання.

У навчанні і формуванні життєвих настанов за Сковородою велика роль належить книзі, особливо Біблії, яку він в своїй онтології «трьох світів» тлумачить як «третій світ». Світ Біблії, розмаїтий і символічний, постає єдиною ланкою між двома іншими світами — великим (макрокосмом) і малим (людиною). Біблійний світ щільно пов'язаний з пізнанням і навчанням у християнській культурі, оскільки саме він є найбільшою скарбницею кодів цієї культури. Біблія

для самого Сковороди стала джерелом визначення життєвого шляху і проводирем у його власних житті і творчості. Саме через цю Книгу книг він більшою мірою здійснював самоосвіту і пізнавав Бога. Український філософ радив іншим людям також черпати мудрість з Біблії. Проте він застерігав від спрощеного розуміння біблійних настанов і застосування їх у житті. Пояснював це тим, що буквальне тлумачення деяких місць Біблії, її «видимої натури» може постати як диявольська спокуса, що веде до пекла. Лише заглиблення в її «невидиму натуру» приводить нас до Божого граду. Роль наставника, викладача, провідника до цієї внутрішньої духовної сутності Біблії постає з такої позиції дуже вагомою.

Продовжив і розвинув ідеї Г.Сковороди в ділянці філософії освіти видатний вчений, фундатор української університетської освіти Памфіл Юркевич, 180-річчя з дня народження якого у 2007 році гідно відзначила українська науково-освітня громадськість. Його провідна роль у становленні академічної освіти для цілої Росії визнавалася видатними російськими філософами (О.Лосевим, В.Соловйовим, Г.Шпетом та ін.). «На початку 60 років, — писав О.Введенський, — при відновленні філософії в університетах, духовні академії для Московського університету надали такого викладача (Юркевича), який вже одразу, без будь-якої подальшої підготовки, міг зайняти університетську кафедру» [2, с.33]. Значної ваги український вчений надавав раціональним чинникам освіти на основі глибокого осмислення досягнень природничих наук, однак пріоритетом він вважав Ідею (тобто Бога) як від початку дану і спрямовуючу всі людські дії надприродну (надраціональну) сутність. Тому його погляди щодо науки і освіти в кінцевому рахунку більше базуються на наданні ірраціональним, або надраціональним чинникам головної цінності у пізнанні. Водночас він вважав, що різноманітні теорії про мислення як суб'єктивний або психічний процес є неадекватними дійсному стану справ, ірраціональні фактори пізнання не слід тлумачити як людські емоції, стани тощо. Такі уявлення можуть, на думку мислителя, виникати у школах, тобто є незрілими і неадекватними істині. «Ми можемо пізнавати цей світ, — зазначав П.Юркевич, — що протистоїть нашій свідомості як система явищ, не залежна від нашого духу, створена й складена не нами... Діяльність пізнаючого духу була б ілюзією, або, щонайменше, містила б у собі незбагненне протиріччя, якби ідея, ідеальні зв'язки, ідеальний лад не входили до системи світу як передумови його життя та розвитку» [18, с.13].

Мислитель відкидає примітивний редукціонізм і раціоналізм механістичного світогляду, вважає,

«якщо ми припускаємо відмінність явищ нормальних і ненормальних, якщо ми помічаємо у природі загальну закономірність явищ і пізнаємо відхилення від цієї закономірності в окремих випадках, то всі ці вислови, як і той об'єктивний зміст, що його ми пізнаємо в них, передбачають підлегле значення механізму в пізнаваній нами дійсності...» [18, с.15]. Тобто за всіма явищами, досліджуваними природничими науками, перебуває першопочаток (Ідея — Бог), що обумовлює ці явища, і тому не слід надавати емпіричним поясненням і узагальненням статусу остаточних і незаперечних істин, здобутих лише завдяки людському розуму.

П. Юркевич в певному сенсі продовжує розвивати напрямок філософії освіти, пов'язаний з осмисленням ірраціональних чинників у пізнанні, властивий творчості Г.Сковороди. Зокрема, йдеться про кордоцентричну позицію, яку втілено у творі «Серце та його значення у духовному житті людини відповідно з ученням слова Божого». «Серце, — зазначає мислитель, — є містилищем всіх пізнавальних дій душі» [19, с. 74]. Із самої назви цього твору випливає, що пізнання через серце стосується віросповідних аспектів, формування християнського світогляду, вивчення Біблії. Це неоднозначно вказує на гносеологічний ірраціоналізм Юркевича, який він поширював і на сферу освіти та виховання. «Біблійні погляди, — пише український філософ, — не настільки байдужі для інтересів нашого знання, щоб ми могли при вивченні душі лишати їх поза увагою» [19, с. 81]. Отже мислитель у часи панування механіцизму та матеріалізму, зокрема у психології, намагався привернути увагу тогочасних вчених до багатства ідей Біблії щодо душевного життя людини. Він виступав проти орієнтації навчання і виховання лише на розум. «Мислення не вичерпує всієї повноти людського життя» [19, с. 84], — вважає П. Юркевич. Натомість він вказує на вчення Біблії, «згідно з яким підгрунття, життєвість і глибина нашого мислення й свідомості полягає в тій душевній істоті, якої явлення ми знаємо безпосереднім внутрішнім досвідом лише в наших сердечних потягах, тобто в тих потягах, до яких таке чутливе й таке сприйнятливим наше серце» [19, с. 90]. Осяяне божественною благодаттю серце є джерелом творчості, натхнення, ефективного виховання, справжньої просвіти, набуття мудрості, найбільших інтелектуальних здобутків людини. «...Найкращі філософи й великі поети, — писав Юркевич, — усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження тих глибоких ідей, які вони передали людству в своїх творах, а свідомість, діяльність якої поєднана з функціонуванням органів чуттів і головного моз-

ку, лише давала цим ідеям ясноту і визначеність, притаманні мисленню» [19, с.90].

На думку філософа, освіта, що ґрунтується на перевазі формальних аспектів пізнання, розумових чинників є елітарною, надається лише окремим особистостям, натомість християнська освіченість, що ґрунтується більшою мірою на зверненні до серця, кожній людині доступна. Водночас і найбільш складне знання, що здобувається філософією, коли вона торкається живої дійсності, неодмінно потребує сприйняття серцем, оскільки «зустрічається з вірою, яка в історії науки є дієчем сильнішим, енергійнішим і суттєвішим, ніж це уявляє собі виключна емпірія» [18, с.72].

Зазначимо, що міркування П. Юркевича з приводу основних чинників пізнання, співвідношення розуму і віри, значення серця у людському житті, освіти і вихованні молоді є на часі у зв'язку з відродженням богословської традиції в Україні. Так, нинішній ректор Українського Католицького Університету, що постав нещодавно у Львові, мету богословської освіти вбачає в тому, щоб моральний занепад, характерний для сучасного етапу розвитку нашої країни, змінився „піднесенням, і щоб надія зростала, долаючи кордони людських сердець, суспільних верств, конфесій і тим прислуговувалась до зросту громадянського суспільства в Україні, розбудованого на принципах християнської моралі” [5, с. 4]. Ряд українських філософів, зокрема В.Андрущенко, В.Лутай, М.Михальченко, В.Скотний та ін., досліджуючи ірраціональні аспекти освітнього процесу, також надають особливого значення вихованню молоді на засадах християнських моральних цінностей [1; 6; 7; 13].

Слід відзначити, що в сучасному європейському освітньому просторі спостерігається відчутна тенденція до критики класичної раціоналістичної парадигма і переходу до нових зразків освіти, в яких суттєву роль відіграє опора на ірраціональні або позараціональні аспекти людського життя, пов'язані з вірою, волею, емоціями, — тим, що Г.Сковорода і П.Юркевич окреслювали як серце. Так, видатний представник неотомізму, французький католицький мислитель Ж.Марітен відзначав, що класична система навчання і виховання, базована на раціональності, є вкрай неефективною, адже вона призводить до падіння моральних норм, стану недоцільності і порожнечі. Він вважав, що виховання і освіта не можуть ґрунтуватися на суто науковому уявленні про людину, оскільки найбільш вичерпне знання про людину дає лише релігія. Школа ж надто раціоналізована. Вона в більшості має справу із розумом, виробленням різних навичок, умовних рефлексів. Проте мислитель відкидав також ірраціоналізм у вихованні і

освіті, не вважаючи його альтернативою раціоналістичності. Найвищою сферою в людині, на думку Ж.Марітена, є «досвідоме», тобто очищений від ірраціонального духовний світ [9, с. 295-597].

В сучасній філософії освіти на Заході стали досить поширеними концепції постмодерністів. Загальним для них є положення про те, що сучасна епоха пізнання і освоєння людиною світу, осередком якої була декартівська раціональність, завершилася. Розпочалася епоха постмодернізму, якій притаманні власні норми ставлення до реальності в усіх її проявах. Для постмодерністів такі вимоги стосовно знання, як відповідність реальності, об'єктивність, універсалізм, безпристрасність тощо є абсолютно неприпустимими. Вони вважають, що старий підхід (класична модель) в освіті був занадто теоретичним, дедуктивним, послідовним, орієнтованим на час і місце, на процес і на довгу перспективу, стандартизованим [3, с. 188].

Освіта в стилі постмодерну концентрується на відчутному і емпіричному, на апеляції до емоцій, на створенні контексту навчання, який залучає не стільки розум, скільки фактори душевні, психологічні (ірраціональні). Замість того, щоб навчати за допомогою мовних засобів — за допомогою книг і розумових вправ, таких як читання і письмо, — нові навчальні програми спираються на образи — екрани комп'ютерів і телевізорів — і на створення складних, але захоплюючих переживань, таких як інтерактивні ігри чи екскурсії. Замість того, щоб самостійно засвоювати матеріал і виконувати домашні завдання, учні і студенти працюють в групах, конкурують один з одним заради спільної оцінки [3, с.187-189].

На протигагу пануючому ще у XIX ст. прагненню будувати свої системи, в тому числі і у ділянці освіти, спираючись на моністичний та раціоналістичний підходи, більшість філософів кінця XX і XXI ст. надають перевагу плюралізму, звертають значну увагу на ірраціональні фактори. Проте плюралізм сам по собі призводить до все більшої анархії різних світоглядних вчень, а тому не може забезпечити їх гармонізацію, злагоду у вирішенні глобальних проблем сучасного людства. Аналізуючи стан сучасної освіти загалом, І.Пригожин відзначав, що в ньому панує фрагментарність, немає того синтетичного підходу, який зв'язує різні науки [15, с. 24].

Через це в наш час все більшу увагу філософів, науковців, педагогів привертає розробка такої парадигми, яка синтезувала би у собі позитивні ідеї моністичного та плюралістичного, раціоналістичного та ірраціоналістичного компонентів пізнання. Головне завдання цієї парадигми вбачається у компонуванні, об'єднанні всіх основних елементів

нашого мислення, яке водночас дозволяє «унікнути двох крайніх позицій, однаково ворожих ідеї миру і співробітництва, — уніформізму, підкорення всіх культур стереотипу і шаблону, і релятивізму, розпорошення, розпаду культури на велику кількість острівців, що веде до втрати єдності і цілісності» [14, с.64]. Іншими словами, така парадигма могла би розв'язувати суперечності між протилежними моністичним і плюралістичними підходами, між раціоналістичними зразками освіти і такими, що ґрунтуються більшою мірою на ірраціональних і позараціональних чинниках, і забезпечувала найбільш оптимальну їх взаємодію.

Значний внесок у розробку і конкретизацію щодо освітньої галузі такої парадигми зробила посткласична наука, зокрема синергетика [16]. Згідно теорії синергетики в усіх складних відкритих системах існують два вихідні начала: те, що утворює впорядковані структури із хаосу, і те, що руйнує ці структури. Виходячи з цього, досягнення будь-якого кращого порядку, гармонії повинно розглядатись як певна міра взаємодії цих протилежних начал. Суттєвою відмінністю такої парадигми порівняно із моделями минулих епох є те, що в останніх таке досягнення зазвичай пов'язувалося із перемогою своєї «позитивної» субстанціальної основи над протилежною, негативною (наприклад, добра над злом, розуму над вірою, волі над розумом чи навпаки). В новій парадигмі наближення до істинного буття, бажаного стану здійснюється лише шляхом „коливальної” (тобто постійного руху в одну і другу сторону) взаємодії між різними, в чомусь протилежними формами своєї діяльності. Синергетика відкрила, що на етапі розпаду структури будь-якої системи, у найбільшому хаосі з'являються спочатку на мікрорівні нові центри організації, деякі з яких є осередками нового порядку і зрештою перетворюються на макроорганізовані системи. Виникає, за висловлюванням, І. Пригожина, «порядок з хаосу» [15, с. 63]. Грандіозним здобутком синергетики було відкриття того факту, що самоорганізація є атрибутом не лише живої природи, але й буття як такого. Вочевидь, такий підхід органічно включає у свою структуру раціональні та ірраціональні аспекти людського пізнання, адже саме поняття хаосу є констатацією і визнанням вагомості ірраціональних факторів у житті і діяльності людини. Це поняття починає відігравати важливу методологічну роль. Хаотичне начало постає необхідним для подальшого розвитку, причому цей розвиток може відбуватися в різних, в тому числі і протилежних напрямках. У зв'язку з цим основоположними принципами посткласичної методології науки і освіти є принципи плюралізму і діалогу. Принцип плюралізму відображає можливість

розвитку освіти у різноманітних напрямках. Принцип діалогу обумовлює комунікацію між носіями різних точок зору, представниками раціоналізму та ірраціоналізму в освіті, між різними культурними моделями, між минулим і майбутнім [15, с. 64].

Позитивні перспективи відкриваються завдяки такій методології у напрямі розробки нової парадигми освіти в Україні. З'являється можливість погодження різних, в тому числі суперечних вчень і підходів. Розкриття закономірностей діалогової взаємодії загального розуміння виховного ідеалу і його різних форм конкретизації, діалогу між релігійною і світською системами освіти [6; 7] є важливими завданнями розвитку освітнього процесу в Україні. Така філософська методологія дає можливість розглядати всю сукупність знань про реальний світ як плюралістичну цілісність, тут долається розрив між знанням про природу і про людину, між раціональними та ірраціональними чинниками пізнання, відбувається справжня екологізація освіти на основі зацікавлення, співчуття, порозуміння [10, с. 210].

Становлення нової парадигми вітчизняної освіти відбувається в процесі конкуренції різних моделей, експериментування і еkleктичного поєднання різнорідних елементів в межах одних програм. Відчутними є постмодерні віяння в освітньому процесі. Основні тенденції і моделі освіти можна спостерігати в сучасній практиці викладання і виховання в українських освітніх закладах. Одна з тенденцій в освітній сфері України передбачає визнання індивідуальності, самотності, самоцінності кожної людини, її розвитку не стільки як колективного суб'єкта, а перш за все як індивіда, наділеного неповторним досвідом. Згадаємо, що даний підхід, що значною мірою спирається на ірраціональні моменти людського існування, був властивий ще Августину Блаженному. До речі, такі настанови в освіті і вихованні відповідають менталітету українського народу, якому властиві здавна сформовані риси волелюбності, прагнення до незалежності, інтровертивності тощо. Тому у діяльності педагогів і вихователів необхідно враховувати такі основні принципи особистісно орієнтованого навчання: 1) індивідуалізація навчання; 2) принцип максимального наближення навчального матеріалу до реалій життя; 3) принцип повторення навчального матеріалу (дозволяє повертатися до раніше вивченого і розглядати його з різних сторін на більш складному рівні); 4) принцип постійної самооцінки учнями чи студентами власної навчальної діяльності; 5) принцип реалізації цілісного навчально-виховного процесу, який передбачає органічне поєднання навчальної і позашкільної або позааудиторної роботи.

В практиці навчання і виховання в Україні

застосовуються різні моделі особистісно орієнтованої педагогіки: соціально-педагогічна модель (суспільство формує соціальне замовлення в освіті); предметно-дидактична модель (традиційно пов'язана з організацією наукових знань з урахуванням їх предметного змісту); психологічна модель (передбачає визначення розбіжностей у пізнавальних здібностях учнів і студентів, врахування складності і неповторності психологічних характеристик кожної людини) [4, с.50-55].

Новим є гуманно-особистісний підхід до учнів і студентів, який також значною мірою орієнтується на ірраціональні аспекти життя людини. Він полягає у гуманізації і демократизації педагогічних відносин, відмові від прямого примусу. Метою такого навчання є становлення, розвиток і виховання благородної людини шляхом розкриття її особистісних якостей.

Ці тенденції, що існують поруч, можна розглядати як процес формування нової парадигми освіти в Україні, в якій є елементи синергетичного підходу в освітній галузі і яка базується на гармонійному поєднанні як раціональних, так і ірраціональних (також надраціональних, базованих на релігійній вірі) аспектів пізнання і діяльності.

ВИСНОВКИ:

1. Найбільш визначним, структуротвірним фактором організації системи освіти в європейських країнах минулих часів, в тому числі в Україні, яка зазнавала суттєвих західноєвропейських впливів, були християнські підходи, на підставі яких наголос в освітньому процесі ставили на його позараціональних складових.

2. В українській філософській думці (Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.) спостерігається опора на християнські (біблійні) засади світосприйняття. Кордоцентризм цієї філософії пов'язаний з акцентом на позарозумних факторах в освіті і навчанні (любові до Бога і вірі, волі, інтуїції,). Водночас і розум в цій парадигмі посідає важливе місце, є інструментом пізнання і правильної життєвої орієнтації. Українські мислителі намагаються уникнути абсолютизації раціоналізму, що панував тоді в європейському освітньому дискурсі, прагнуть до втілення гармонійного ідеалу в практиці навчання і викладання.

3. Для сучасного українського освітнього дискурсу характерний вплив постмодерних європейських тенденцій, синкретичне поєднання різноманітних підходів (синергетичного, системного, гуманно-особистісного тощо). Разом з тим спостерігається тенденція до органічного взаємозв'язку раціональних, ірраціональних та позараціональних чинників в освітній практиці.

Література:

1. Андрущенко В.П. Освіта в діалозі цивілізацій: зростання комунікативної функції // Діалог цивілізацій. Нові принципи організації світу. Матер. Всесвітн. конф. 24 травня 2002 р. — К., 2002.
2. Введенский А. Судьбы философии в России / А. Введенский // Введенский А., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. — Свердловск, 1991.
3. Вейс Дж. Э. младший. Времена постмодерна / Дж.Э.Вейс младший; [пер. с англ. Е.Терехин]. — М.: Лютеранское Культурное Наследие, 2002. — 240 с.
4. Кононенко П. Українознавство — до справжніх масштабів // Освіта, 1995, 11 січня. Львівська Богословська Академія. Інформаційний вісник. — Львів, 2001.
5. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. Навч. посібник / В. С. Лутай. — К., 1996.
6. Лутай В.С. Християнський виховний ідеал в світлі сучасної науки / В. С. Лутай. — Острогор, 2000.
7. Лутай В.С. Основной вопрос современной философии / В. С. Лутай. Синергетический подход. — К., 2004.
8. Маритен Ж. // История философии. Энциклопедия. — Минск, 2002.
9. Семенюк Е. Сталий розвиток: Необхідність екологізації освіти й вихованні / Е. Семенюк // Філософські пошуки. Вип. XIX. — Львів-Одеса, 2005.
10. Сковорода Г. С. Начальная дверь ко христианскому добронравью / Г.С. Сковорода // Повн. збір. тв. у 2-х тт. Т.1. — К., 1973. — С.144-153.
11. Сковорода Г.С. Сад божественных песней / Г.С. Сковорода // Повн. збір. тв. у 2-х тт. — Т.1. — К., 1973. — С.67.
12. Скотний В. Рациональне та ірраціональне в науці і освіті / В. Скотний — Київ- Дрогобич, 2003.
13. Синергетическая парадигма. — М., 2001.
14. Стингерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И.Стингерс, И.Пригожин. — М., 1998. — С. 64.
15. Творения Блаженного Августина. — Ч.1. — Киев, 1901.
16. Эко У. Имя розы / У.Эко; [пер. с итал. Е. Костюкович]. — СПб.: Symposium, 2006. — 640 с.
19. Юркевич П. Ідея / П.Юркевич // Вибране. — К., 1993. — С.13.
20. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / П. Юркевич // Вибране. — К., 1993. — С.74.
21. Cofnas A. Pedagogica wyprzedzająca // Filozofia i pedagogica tworczości — główne problemy, zasadnicze rozstrzygnięcia / Redakcja Jan Łaszczuk — Wydawnictwo Universitas Rediviva. — 2011. — S.224-226.

Lobik L., Povtoreva S. Irrational and Non-rational Factors of the Formation of the Educational Process in Ukraine: Traditions and Innovations — Article.

Summary. The authors deduct, that not only rational but irrational aspects of the education process in their relations and contradictions at the different stages of the Ukrainian society development was the structural factors of education system in Ukraine. In the article examine the influence of methodological base of European education philosophy on the formation Ukrainian education system.

Keywords: irrational, paradigm, non-rational, rational, educational process, synergetics, education system

Лобик Л., Повторева С. Иррациональные и внерациональные факторы становления образовательного процесса в Украине: традиции и новации — Статья.

Аннотация. Авторы доказывают, что не только рациональный, но также иррациональный и внерациональный аспекты образовательного процесса в их взаимодействии и противостоянии на разных этапах развития украинского общества были и есть структурообразующими факторами системы образования в Украине. Отмечается влияние методологических основ европейской философии образования на формирование украинского образовательного пространства.

Ключевые слова: иррациональное, парадигма, внерациональное, рациональное, образовательный процесс, синергетика, система образования.